

Marcel Becker

De enige echte rationaliteit

Boekbespreking

Immanuel Kant

Kritiek van de zuivere rede.

Ten geleide, vertaling en annotaties:

Jabik Veenbaas en Willem Visser.

Amsterdam: Boom, 2004.

689 pagina's.

De Nederlandse filosofie heeft een rijke vertaaltraditie. Soms neemt deze uitbundige vormen aan. Midden jaren negentig werden we verrijkt met twee vertalingen van Aristoteles' *Ethica*, en er zijn twee vertalingen van zijn *Metafysica* in aantocht. (Overigens is het vergelijken van vertalingen ook een interessante bezigheid). Dit Kant-jaar (de Königsberger overleed 200 jaren terug) is deze traditie verrijkt met een nieuwe parel. De *Kritik der reinen Vernunft*, die allerwegen geldt als scharniermoment in de traditie van de moderne filosofie, is nu in het Nederlands beschikbaar. Over deze uitgave zijn al lovende woorden verschenen, die ik graag bevestig. Het is een parel in de boekenkast vanwege de prachtige vormgeving en de wijze waarop de vertalers recht doen aan het Kantiaans gedachtegoed.

Omdat dit niet het gepaste forum is om subtiliteiten in vertalingen te spiegelen aan ontwikkelingen in de Kant-exegese besteed ik graag een paar woorden aan meer algemene overwegingen. Wat is de meerwaarde van een Nederlandse vertaling, en wat is de relevantie van dit boek voor hedendaagse (toegepast) ethische discussies?

De meerwaarde van de Nederlandse vertaling is aanzienlijk. Ik leg deze stelling uit aan de hand van de hou-

ding van de vertalers tegenover de grote filosoof. Een houding die al spreekt uit de inleiding, die kort en helder ontstaansgeschiedenis en opzet van het werk schetst, waarna de eerste *Kritik* wordt gepositioneerd ten opzichte van de andere twee kritieken. De centrale overtuiging is: het gedachtegoed van Kant mag dan niet altijd toegankelijk zijn, het kenmerkt zich wel door een duidelijke lijn. Dit is bij uitstek van toepassing op de *Kritik der reinen Vernunft*. Kant, die van nature al geen aangename schrijfstijl bezat, schreef het boek in vijf maanden tijd. Dat is de tijdsperiode waarin een 'master'-student zijn thesis moet schrijven. Het leidde onvermijdelijk tot stroef taalgebruik. De vertalers refereren aan Heinrich Heine's uitspraak dat Kant door de 'onbeholpen, houderige stijl van zijn hoofdwerk' in Duitsland het bijgeloof had doen ontstaan 'dat men geen filosoof is wanneer men goed schrijft' (*Inleiding vertaling* p.41). Maar ontoegankelijkheid is iets anders dan duisterheid of nonsens. Deze overtuiging werkt direct door in de vertaling. Natuurlijk is er het verlangen dicht bij de tekst te blijven, wat tot geforceerd Nederlands kan leiden. Wanneer Kant de analytische en synthetische oordelen verhelderend omschrijft met de begrippen 'Erweiterungsurteile' en 'Erläuterungsurteile' spreken de vertalers van 'verklarende en uitbreidende oordelen'. Het verlangen om dicht bij de tekst te blijven spreekt ook uit het gebruik van annotaties. Deze zijn niet talrijk en alle zijn, zoals dat hoort, ter verheldering en niet ter interpretatie. De tekst moet spreken en niet de ver-

taler. Maar anderzijds laten ze de tekst ook goed spreken door daar actief mee bezig te zijn. Wanneer de helderheid en toegankelijkheid dat vereisen is in de langste zinnen 'hier en daar een punt gezet en waar nodig de zinsbouw gewijzigd' ('Verantwoording vertaling', p.41-42). Dat pakt zeer goed uit. Ik ben gestuit op meerdere Kantiaanse zinnen die de generaties studenten hoofdbreken hebben gekost en nu leesbaar zijn geworden. Het gezegde 'een vertaler is een verrader' kan voor deze vertaling gewijzigd worden in het gezegde 'een vertaler is een verduidelijker'.

Voordat u onterechte verwachtingen krijgt: het boek leest niet als een roman. Het eigen karakter van Kants onderneming leidt onvermijdelijk tot een taai boek. Kant vraagt naar de grondvoorwaarden van kennis. Om uit de dogmatische metafysische sluiwer gewekt te worden dient de rede een zelfonderzoek te beginnen. De centrale vraag is: 'wat en hoeveel kunnen het verstand en de rede onafhankelijk van alle ervaring kennen?' ('Voorwoord van de eerste druk', p. VIII). Kant is dus gericht op de pure voorwaarden waaronder de menskensubject kan zijn; het gaat om de relatie tussen bewustzijn en objecten in het algemeen. Kennis hierover bereiken we niet door het doen van experimenten, waarin de mens enkele objecten uit die relatie neemt om er een experiment mee te doen. Evenmin volstaat een verklaring als die van Hume, die het causaliteitsprincipe beschrijft in termen van regelmatigheden in associaties in het bewustzijn. Dat is Kant te psychologisch.

Hij beoogt de a priori elementen van het praktisch bewustzijn te isoleren en hun oorsprong tonen. Dat geschiedt in een zelfonderzoek van de rede: de genitivus in de titel is zowel een genitivus subjectivus (het is de rede die inderzocht) als een genitivus objectivus (het is de rede die onderzocht wordt). Ook in dat opzicht is de Kritik maatgevend voor de moderniteit. De rede is tenminste in staat zich afstandelijk, zelfs kritisch, tot zichzelf te verhouden. Deze ultieme 'introspectie van de rede' leidt tot een 'gedetailleerde bouwtekening van de kathedraal van het menselijk kenvermogen' ('Inleiding van de vertaling', p.20). Dat klinkt prachtig, maar door het fundamentele en radicale karakter is deze onderneming in zowel alledaagse als Hegeliaanse zin abstract te noemen, en niet in één ademtocht uit te lezen.

De relevantie van de vertaling voor hedendaagse (ethische) discussies heeft meerdere kanten. In het filosofisch debat over het begrip 'kritiek' heerste lange tijd de opinie dat alleen filosofen, zij die door Kants kritiek zijn heengegaan, bevoegd zijn kritiek te leveren inzake fundamentele kwesties in de samenleving. De kritiek in de Kantiaans-technische zin van het woord heette voorwaarde voor kritiek in politiek-maatschappelijke zin. Dat is niet verwonderlijk voor een studie die als geen ander de mogelijkhedenvoorwaarden van theoretisch en praktisch handelen beziet. Het belang van de Kritik is allereerst historisch traceerbaar, zoals recentelijk nog eens uiteengezet door D. Borchers (*Die neue Tugendethik. Schritt zurück im Zorn?* (Paderborn 2001). Kant beschouwde morele oordelen als synthetische oordelen a priori. Ze zijn niet gebaseerd op ervaring (a priori) maar oriënteren de mens wel. Ze zeg-

gen hem wat te doen en verschaffen daarmee kennis die niet uit puur begrippelijke analyse volgt. Zo is de stelling dat liegen niet toelaatbaar is, een van de kernvoorbeelden in de *Grundlegung*, synthetisch a priori. Bijna anderhalve eeuw na het verschijnen van de Kritik wezen de logisch empiristen de mogelijkheid van synthetische oordelen a priori af; en daarmee verwierpen ze morele oordelen. Dit bepaalde de analytische filosofie van de 20ste eeuw diepgaand. De basis van geldige kennis kon slechts bestaan uit zo objectief mogelijk te definiëren feiten, of logisch-rationele redeneringen. Tot op de dag van vandaag zijn de angelsaksische ethiek, en de reacties hierop als hermeneutiek en fenomenologie, vanuit deze ontwikkeling te begrijpen. Maar de Kantiaanse onderneming is ook van belang voor hedendaagse discussies omdat veel mensen Kant trouw zijn gebleven. De vertalers wijzen erop dat Kant in het tweede voorwoord dertien bladzijden lang hamert op het praktische nut van zijn eerste Kritik. Slechts door de preciese mogelijkheden en tekortkomingen van de theoretische rede bloot te leggen kan hij de religieuze en ethische begrippen God, vrijheid en onsterfelijkheid 'redden'. Deze drie rede-ideeën hebben in het domein van de theoretische kennis een regulatieve functie, en krijgen ten aanzien van het praktisch handelen objectieve realiteit, als de ideeën der vrijheid, onsterfelijkheid en God. Nu is op het absolute en stellige karakter van Kants werk wel een en ander af te dingen. Het boek is geschreven tegen de achtergrond van de snelle ontwikkeling van wiskunde en natuurwetenschappen, waarvan Kant zeer onder de indruk was. Zo was de vraag naar de mogelijkheid van synthetische a priori oordelen

direct opgeroepen door de revoluties in deze disciplines. Hij was er evenwel van overtuigd met de 'zuivere rede' de enige echte rationaliteit te beschrijven, en niet een bepaalde vorm van rationaliteit. Voor Kant bepaalt deze rationaliteit ook de analyse van het praktisch handelen. 'Want er kan tenslotte slechts een en dezelfde rede zijn die slechts in de toepassing te onderscheiden is', zo schrijft Kant in de *Grundlegung* (391). Het denkkader en de methode die hij in de eerste Kritik ontwikkelde, bepalen dus andere twee 'Kritieken'. Aan de onderneming van de natuurwetenschappen ontleent hij het demarcatiecriterium en de maatstaf voor praktische rationaliteit.

Voor hedendaagse discussies in de ethiek is dit zeer belangrijk. Kants oriëntatie op wiskunde en natuurkunde kunnen we, twee eeuwen en vele ontwikkelingen in natuurwetenschappen en wetenschapsleer verder, relativiseren. Velen wijzen erop dat het 'a priori' dat Kant ontwikkelt, samenvalt met de fysica van zijn tijd en niet absoluut de structuur van de 'Vernunft' weerspiegelt. Hierop volgt de kritische vraag of de praktische rationaliteit niet bij voorbaat in een knelend kader is terechtgekomen. Leidt het smalle rationaliteitsparadigma niet tot een formalistische ethiek? De discussie over breedte en variëteit in (praktische) rationaliteit woedt volop en is gebaat met deze vertaling, al zal ze nog meer stimulans krijgen wanneer een vertaling van Kritik der praktischen Vernunft verschijnt. Hopelijk komt die er ooit.